

ВІННИЦЬКА ОБОРОНА 1651 РОКУ У ДИСКУСІЯХ

Н. Р. Темірова

Нещодавно в Україні відзначено історичний ювілей – 370 років з моменту Вінницької оборони 1651 р. Чи не вперше ця подія здобула надзвичайно широкий резонанс у науковому та громадянському середовищі, що можна пояснити і політичною ситуацією в Україні та потребою звернення до героїчної минувшини, і новими здобутками істориків у вивченні драматичних подій на Південному Бузі майже чотиристолітньої віддаленості. Дискусії, що розгорнулися довкола, як підвищили рівень поінформованості суспільства, так і поставили на порядок денний нові питання.

У січні 1651 р. встановлене Зборівською угодою перемир'я було порушено Річчю Посполитою. Польська армія на чолі з М. Калиновським рушила у похід на Брацлавщину. Самовіддано протистояв навалі нечисельний гарнізон у Красному, де загинув легендарний Данило Нечай. Захопивши фортецю, польські загарбники зруйнували її та понижили місцеве населення. Після взяття Шаргорода, Мурафи, Чернівців та інших населених пунктів основний удар поляки скерували на Вінницю. Тут зосереджувалися значні сили козаків на чолі з полковником Іваном Богуном. Козацька залога мусила боронитися за разючої диспропорції сил: близько 2 тис. козаків проти понад 20 тис. поляків. У такій, здавалося безвихідній ситуації, І. Богун виявив винахідливість (вкотре), заманивши поляків у пастку на кризі на Південному Бузі, де було прорубано ополонки, замасковані соломою та снігом. Під вагою облаштунків під лід провалилися десятки жовнірів, хто вцілів, поспішно відступили. Ввечері прибули основні сили польського війська. Розпочалися кількадевні перемовини, що хоча й зазнали невдачі, оскільки М. Калиновський жадав розправи з оборонцями міста, але дозволили вінницьким оборонцям виграти час. На допомогу за наказом Богдана Хмельницького підійшов Уманський полк. В результаті вдалої операції охоплене панікою польське військо, розпочало поспішний відступ до Бара. Отже, Вінницю вдалося відстояти у ході оборони протягом першої декади березня 1651 р. Ще за кілька днів вся Брацлавщина і Поділля аж до Кам'янця були визволені від польських загарбників.

Якщо перебіг подій у березні 1651 р. наразі є цілком зрозумілий, то локалізація оборони перебуває у стані обговорення. В. Степанков вважає, що центром оборони було обрано монастир, навколо якого звели три лінії укріплень. Вінницький історик О. Федоришин місцем оборони визначає комплекс «Мури», адже на той час це була єдина споруда в місті, що могла б повноцінно захистити городян і козаків за міцними стінами. Витоки хибної локалізації подій він вбачає у тому, що ці події увічнено монументом у Вінниці на місці, де 370 років тому розташовувалися земельні угіддя жіночого Благовіщенського монастиря, а не укріплення.

Інший напрям дискусій пов'язано з постаттю І. Богун, який організував Вінницьку оборону. Початкова його біографія рясніє прогалинами. З огляду на таку ситуацію відсутня одностайність науковців щодо походження майбутнього полковника. Радянська історіографічна традиція пов'язувала його з народними «низами», що було цілком зрозуміло з огляду на домінування класової парадигми. Сучасний дослідник О. Гуржій не впевнений у «старовинному» шляхетському походженні і схиляється до козацьких витоків діяча. Зокрема, він привернув увагу до кількох аргументів: пропозиція С. Потоцького до І. Богун перейти до нього на службу та надати йому шляхетство; найменування діяча його сучасником М. Ємельовським «кушніром»; згадки у численних документах 40–50-х рр. XVII ст. його «людиною», «козаком», «козацьким отаманом», «полковником», але не

шляхтичем. Наразі значна частина істориків переконана в тому, що І. Богун все ж таки належав до шляхетського роду. Такого погляду, зокрема свого часу дотримувався І. Крип'якевич, В. Голобуцький стверджував, що той народився і сім'ї дрібного українського шляхтича, благородного походження полковника притримується російська дослідниця Т. Таїрова-Яковлева.

Невизначеним залишається й початок виходу на історичну арену І. Богуну. О. Гуржій відносить його до 1637–1638 рр., часу масштабних козацьких повстань. На погляд російського історика Б. Флорі, найраніша звістка про нього може бути датована 1641 р., коли запорозькі козаки разом із донцями обороняли Азов від турецьких військ. Виразна ж інформація щодо його діяльності простежується з 1648 р., від початку Української національної революції.

На сторінках наукових видань на зламі 1990-х – 2000-х рр. розгорнулася інтенсивна дискусія щодо співвіднесення двох історичних постатей – Івана Богуну та Івана Федоровича. Російська дослідниця Т. Таїрова-Яковлева пов'язує вінницького полковника з родом Федоровичів. Слідом за В. Липинським, М. Грушевським, С. Томашівським та рядом інших визначних українських істориків вона вважає шляхтича Федора Богуну батьком Івана. Сумніви щодо такого ототожнення висловив О. Гуржій. В якості аргументу дослідник зауважив, що ні тогочасні офіційні документи, ні козацькі літописи не фіксують родинних зв'язків Івана Богуну та Івана Федоровича. Дослідник висловив міркування щодо простеження родоходу полковника не від шляхтичів Федоровичів, а від козаків Богунів.

Суспільна полеміка вже доволі довго триває щодо монументу на честь Вінницької оборони 1651 р. У місті є пам'ятний знак, встановлений у 1954 р., до 300-ліття так званого «возз'єднання України з Росією». Його виготовлено у вигляді чотирикутного обеліску, складеного з великих колотих каменів, на якому закріплено мармурову табличку з меморіальним написом: «На цьому місці в березні 1651 р. козацькі загони під керівництвом героя визвольної війни полковника Івана Богуну розгромили військо польсько-шляхетських загарбників». Майже двометровий монумент розміщено на оглядовій панорамі на початку вулиці Козицького. Причиною такого вибору стало хибне твердження про розташування там Вознесенського монастиря, де наче б то й тривало протистояння козацького війська армії М. Калиновського. Як результат, на слушне зауваження О. Федоришина, «понад півстоліття цей знак вводить в оману вінничан та гостей міста». Протягом кількох останніх років триває дискусія щодо зведення у місті доречного монументу І. Богуну. Вона розгорнулася у серії публікацій істориків, у соціальній мережі Facebook, де з 2017 р. функціонує сторінка «Збудуємо перший у Вінниці пам'ятник Івану Богуну». 29 січня 2020 р. зареєстровано петицію до Вінницької міськради, на яку було дано відверто бюрократичну відповідь: «Станом на 04.02.2020 р. клопотання щодо встановлення у м. Вінниці пам'ятника Івану Богуну із пакетом вищевказаних документів до виконавчих органів Вінницької міської ради не надходило». Отже, питання про повноцінний монумент І. Богуну та коректне увічнення героїчної оборони Вінниці у вирі визвольної боротьби залишається відкритим.

У підсумку по прощестю 370 років з моменту героїчної оборони Вінниці маємо кілька сюжетних ліній, довкола яких зберігаються різночитання, що зумовлено істотною часовою віддаленістю, невеликим колом джерел, та ставить перед професійними істориками завдання занурення у пошуки додаткової інформації стосовно однієї з героїчних сторінок боротьби українського народу за право вільного існування на рідній землі.